

Обривкіна О.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID: 0000-0002-8768-7778

Миرونчук К.В.,
здобувач вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Університету державної фіскальної служби України
ORCID:

РОЗІРВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ: СУДОВА ПРАКТИКА

TERMINATION OF AN INHERITANCE CONTRACT: LEGAL PRACTICE

Спадковий договір являє собою один із способів розпорядження особою власним майном на випадок своєї смерті поряд із спадкуванням за заповітом. Спадковий договір неоднозначно сприймається серед науковців. З одного боку, він належить до договорів, до нього застосовуються загальні положення про договори, а з іншого – спадковий договір розміщується в тій книзі Цивільного кодексу України, яка регулює спадкові правовідносини та перехід майна від померлої особи до правонаступників. Особливістю такого договору є те, що особа (відчужувач) здійснює розпорядження майном, із приводу якого укладено договір, ще за свого життя, але перехід цього майна відбувається лише після його смерті. Спадковий договір обов'язково повинен містити вказівку про те, яке майно перейде набувачеві після смерті відчужувача. Однак це може відбутися лише у випадку, якщо набувач буде добросовісно виконувати розпорядження, передбачені договором. В іншому випадку договір може бути розірвано. Тобто до смерті відчужувача залишається можливість розірвання договору або за домовленістю сторін, або ж у судовому порядку. Однак існує можливість і розірвання договору після смерті відчужувача. У такому разі це можливо здійснити лише у судовому порядку. Із позовом може звернутися як набувач за договором, так і правонаступник відчужувача. Законодавство не визначає переліку підстав для розірвання договору або визнання його недійсним. Тому судді на власний розсуд визначають, які підстави є поважними, а які ні. Судова практика із цього питання є різною. Одні і ті ж причини різними судами можуть оцінюватися по-різному, а отже, відрізняються і рішення. Тому у статті розглядаються саме постанови Верховного Суду, адже він є судом найвищої інстанції в Україні, інші суди мають брати до уваги його рішення в подібних спорах. Зокрема, до підстав розірвання договору або визнання його недійсним судова практика відносить невиконання умов договору набувачем. Це є найпоширенішою підставою звернення до суду з позовами про розірвання спадкового договору.

Ключові слова: *спадковий договір, набувач, відчужувач, спадкове право, спадкодавець, нотаріальна форма.*

An inheritance contract is a way of disposing of one's property in case of their death, along with a testament. An inheritance contract is ambiguously perceived among scholars. On the one hand, it belongs to the treaties and general provisions on treaties are applied, but on the other hand, an inheritance contract is placed in the book of the Civil Code of Ukraine, which regulates hereditary legal relations and the transfer of property from the deceased person to the successors. The peculiarity of such a contract is that the person (the alienator) disposes of the property on the basis of which the contract was concluded during his lifetime, but the transfer of this property occurs only after his death. An inheritance contract must contain an indication of what property will be transferred to the acquirer after the death of the alienator. However, this can only happen if the acquirer complies with the orders stipulated in the contract conscientiously. Otherwise, the contract may be terminated. That means that before the death of the alienator, there is a possibility of termination of the contract either by agreement of the parties or in court. However, there is a possibility of termination of the contract after the death of the alienator. In this case, it is only possible to enforce it in court. Both the acquirer under the contract and the successor of the alienator may file a lawsuit. The law does not specify the grounds for termination of the contract or its invalidation. There forex judges, at their discretion, determine which grounds are valid and which are not. The case-law on this point is different. The same reasons may be differentiated by different courts and therefore they are different. That is why the article deals with the decisions of the Supreme Court, as it is the highest court in Ukraine and other courts have to take into account its decisions in such disputes. In particular, the court practice refers to the grounds for termination of the contract or invalidation of the contract by the acquirer. This is the most common reason for going to court to terminate an inheritance contract.

Key words: *hereditary contract, acquirer, alienator, inheritance law, ancestor, notary form.*

Спадковий договір являє собою один із способів розпорядження особою власним майном на випадок своєї смерті поряд із спадкуванням за заповітом. Спадковий договір неоднозначно сприймається серед науковців. З одного боку, він належить до договорів, до нього застосовуються загальні положення про договори, а з іншого – спадковий договір розміщується в тій книзі Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), яка регулює спадкові правовідносини та перехід майна від померлої особи до правонаступників.

Інститут спадкового договору був уведений в Україні із прийняттям у 2003 році нового ЦК України. Спадковий договір регулюється Главою 90 ЦК України. Ця глава розміщується у книзі шостій, що має назву «Спадкове право», тобто яка регулює відносини, що виникають із приводу переходу майна від спадкодавця до спадкоємців.

Однак, незважаючи на таке розташування норм спадкового договору у ЦК України, деякі науковці вважають, що інститут спадкового договору відноситься не до спадкового права, а до договірних зобов'язань.

Вивченням даної теми займалися Л.В. Красицька, Ю.Д. Посвятенко, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса та інші.

Метою статті є аналіз особливостей спадкового договору та підстав його розірвання.

За спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача [1, ст. 1302].

Поняття набувача та відчужувача міститься у статті 1303 ЦК України, в якій зазначено: «Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша особа. Набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа» [1, ст. 1303].

Отже, відчужувачем може бути лише фізична особа. Це може бути не лише одна особа, але і подружжя. Вони можуть передавати як майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, так і майно, яке належить кожному з них окремо.

Спадковий договір укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, а також державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України [1, ст. 1304].

Про це прямо зазначено у ЦК України, а отже, недотримання цієї норми законодавства тягне за собою нікчемність спадкового договору.

Із метою недопущення переходу майна, що є предметом спадкового договору, до третіх осіб, нотаріус одночасно з посвідченням цього договору накладає на зазначене майно заборону відчуження та вносить відомості про нього до Єдиного державного реєстру заборон відчу-

ження об'єктів нерухомого майна. Зняття заборони відбувається після смерті відчужувача на підставі свідоцтва про смерть [2].

У Роз'ясненні Міністерства юстиції вказано таке: «Слід зазначити, що до спадкового договору не застосовуються норми спадкового права. Згідно із ЦК України сутність спадкового договору полягає в тому, що за таким договором відбувається розпорядження належним відчужувачеві майном ще за життя, але з набуттям набувачем права власності на майно після смерті відчужувача» [2].

Із цього можна зробити висновок, що хоча спадковий договір і міститься у книзі ЦК України, яка регулює відносини із приводу переходу спадщини, до нього не застосовуються норми про спадкування. До спадкового договору застосовуються загальні положення про договір, які містяться у книзі п'ятій – «Зобов'язальне право». Тобто можна зробити висновок, що спадковий договір, як і будь-який інший, може бути розірвано у два способи:

- 1) за домовленістю сторін;
- 2) у судовому порядку.

Спадковий договір є двостороннім правочинним, тобто він являє собою погоджену дію двох сторін. Його не можна скасувати в односторонньому порядку так, як заповіт. Його можна розірвати або за згодою сторін, уклавши нотаріально посвідчений договір про розірвання, або ж у судовому порядку за позовом однієї зі сторін у разі невиконання або неможливості виконання розпоряджень відчужувача [3].

ЦК України визначає дві спеціальні підстави розірвання спадкового договору:

«1. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача в разі невиконання набувачем його розпоряджень.

2. Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу набувача в разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача» [1, ст. 1308].

Отже, спеціальна норма про розірвання спадкового договору передбачає розірвання договору саме в судовому порядку. До суду з таким позовом може звернутися як відчужувач, так і набувач. Із цього можна зробити висновок, що звернутися до суду з позовом про розірвання можна лише за життя відчужувача. Однак це не так.

На вимогу набувача спадковий договір може бути розірвано судом як до смерті, так і після смерті відчужувача. Для цього має бути встановлена неможливість виконання ним розпоряджень відчужувача [2].

Але статтею 1308 ЦК не регламентовано всі варіанти розірвання спадкового договору, які передбачити неможливо. Зокрема, спадковий договір може бути розірваний і після смерті відчужувача, коли виконання не було здійснено або було здійснено частково, чи здійснювалось

неналежно або з простроченням. У таких ситуаціях вважається, що ініціювати провадження в суді може особа, яка контролює виконання зобов'язання. Процесуальна складність такої правової ситуації полягає в тому, що під час обрання призначеної особи не завжди вибір стосується близьких родичів або спадкоємців. Тому формально у випадку невиконання умов спадкового договору набувачем після смерті відчужувача права та інтереси призначеної особи не порушуються, тому вона представлятиме в суді інтереси померлої особи, волевиявлення якої не виконується, а майно може перейти до набувача, який своїх зобов'язань не виконав [4].

Існує досить велика кількість справ за позовами про розірвання спадкового договору або визнання його недійсним.

До суду з позовом про розірвання спадкового договору може звернутися кожна зі сторін договору. Законодавством не визначено підстав для розірвання договору чи визнання його недійсним, тому це залишається на розсуд суду.

23 лютого 2017 року Вищий спеціалізований суд України виніс ухвалу у справі № 638/2581/16-ц. Суд встановив: «До суду звернулася позивач, яка просила розірвати спадковий договір, за умовами якого вона передає після своєї смерті у власність відповідача квартиру. Відповідачка за вищевказаним договором зобов'язалась виконувати її розпорядження, а саме за проханням відвідувати її, організувати зустрічі з онуками, забезпечувати її згідно з рецептами лікарів належними лікарськими засобами, медикаментами та виробами медичного призначення. Підставою позову було те, що відповідачка не виконувала належним чином взяті на себе зобов'язання за спадковим договором, а саме не відвідувала її, не брала участі в організації зустрічей з онуками, не забезпечувала її лікарськими засобами, медикаментами, виробами медичного призначення, які призначались за рецептами лікарів. Оскільки відповідачка не виконувала умови спадкового договору, вона змушена була звертатись із проханнями до інших родичів, тому вона має намір скласти заповіт, яким має передати у спадщину квартиру іншій особі. Позов було задоволено, спадковий договір був розірваний, а відповідач звернувся зі скаргою до касаційної інстанції, обґрунтовуючи її тим, що виконання зобов'язань за договором ускладнилося фактом навчання онуків позивачки у школі, яка розташована в м. Белгороді Російської Федерації, та позивачкою не заперечується факт її проживання з дітьми в Російській Федерації. Однак ухвалою суду касаційної інстанції рішення залишено без змін» [5].

Отже, невиконання умов договору в будь-якому випадку може бути підставою для його розірвання. Адже, підписуючи даний договір, сторони, зокрема набувач, знають та розуміють, які зобов'язки на них покладаються, і повинні їх виконувати.

У судовій практиці трапляються випадки, коли до суду з позовом про розірвання спадкового договору звертається не відчужувач, а його спадкоємці вже після його смерті. І суд може задовольняти такі позови, якщо буде надано докази неналежного виконання набувачем своїх зобов'язань за договором.

05 грудня 2018 року Верховний Суд у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду виніс постанову у справі № 640/5594/17-ц. Згідно з матеріалами справи суд встановив: «14 жовтня 2010 року між матір'ю позивача та її онуком, відповідачем у справі, було в нотаріальній формі укладено спадковий договір. Відповідач взяв на себе зобов'язання виконувати передбачені в договорі розпорядження бабусі (відчужувача) і в разі її смерті набуває право власності на належне майно, а саме квартиру. Але онук не виконував взяті на себе зобов'язання та умисно доводив бабусю до серцевих нападів, у зв'язку із чим вона неодноразово лікувалася в неврологічному відділенні. Вироком Київського районного суду м. Харкова від 19 жовтня 2015 року відповідача (набувача) було визнано винним у скоєнні навмисного вбивства відчужувача за спадковим договором – своєї бабусі, і йому було призначено покарання у вигляді 10 років позбавлення волі. Позивач вказав, що він є спадкоємцем першої черги за законом після смерті відчужувача, і тому як заінтересована у спадкуванні особа вправі заявити про розірвання вказаного договору з мотивів невиконання набувачем умов цього договору, які передбачають обов'язок відповідача, як набувача майна, вчиняти відповідні життєво необхідні для відчужувача дії та розпорядження».

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено, спадковий договір розірвано. Рішення суду мотивовано тим, що позивач є заінтересованою особою, яка вправі претендувати на спадкування відповідно до закону на загальних підставах і тому відповідно до статті 16 ЦК України в даному випадку має право на судовий захист. Відповідач взяті на себе зобов'язання за умовами спадкового договору не виконав, умисно доводив свою бабусю до серцевих нападів, умисно позбавив її життя та у зв'язку із цим усунений від права на спадкування після її смерті. Із висновками суду першої інстанції погодилися і суди апеляційної та касаційної інстанцій» [6].

Також трапляються випадки, коли до суду звертаються з позовом про визнання спадкового договору недійсним із підстав того, що особа не мала наміру укладати договір на таких умовах.

15 липня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду виніс постанову у справі № 569/8845/16-ц за позовом про визнання спадкового договору недійсним.

Відповідно до матеріалів справи: «01 липня 2015 року державним нотаріусом посвідчено та зареєстровано в реєстрі спадковий договір між позивачем та відповідачем. Позивач (відчужувач) вважав, що договір повинен бути визнаний недійсним, оскільки він не спрямований на реальне настання правових наслідків, що зумовлені ним, у його змісті відсутній перелік певних дій майнового та немайнового характеру, які повинен виконати набувач до його смерті, та його зміст унеможливує виконання ним вказаного в ньому обов'язку після своєї смерті передати у власність відповідачу квартиру. Вказує, що він не мав наміру укладати спадковий договір на умовах, за яких набувач зобов'язується виконати дії лише немайнового характеру та за його рахунок. Він є людиною похилого віку, за станом здоров'я потребує стороннього догляду та матеріальної допомоги, тривалий час отримує соціальні послуги від територіального центру соціального обслуговування. Уперше прочитавши договір і усвідомивши його зміст лише на третій день після його підписання, а саме після того, як з'явився на виклик до державного нотаріуса, щоб підписати другий примірник договору, який залишився у справах нотаріальної контори».

Задовольняючи позов, суд першої інстанції виходив із того, що між відчужувачем і набувачем укладений спадковий договір під впливом тяжкої обставини – хвороби відчужувача,

а також на вкрай не вигідних для нього умовах. Суд звертає увагу на те, що в укладеному договорі не деталізовано належним чином обов'язки набувача. У договорі також не прописано, як часто повинна набувач відвідувати відчужувача, за якою частотою має організувати йому прогулянки, за рахунок чиїх коштів повинна в разі його смерті організувати поховання. Отже, під час укладення спадкового договору відчужувач повною мірою не розумів, які саме дії з догляду за ним має вчиняти відповідач. Із висновками суду першої інстанції погодилися і суди апеляційної та касаційної інстанцій» [7].

Тобто за відсутності чіткої вказівки в договорі обов'язків набувача суд може визнати такий договір недійсним.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки:

1. Спадковий договір є одним із видів розпорядження особою власним майном на випадок своєї смерті.

2. Спадковий договір може бути розірвано як у добровільному порядку за згодою сторін, так і в судовому порядку. Підстави для звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним або його розірвання законодавством не закріплені, тому суд на власний розсуд вирішує, які підстави вважати поважними.

3. Судова практика до найпоширеніших підстав розірвання договору відносить неналежне виконання набувачем своїх обов'язків.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 26.09.2019).
2. Спадковий договір : Роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.02.2013 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-13> (дата звернення: 26.09.2019).
3. Посвятенко Ю. Д. Договір довічного утримання та спадковий договір. Роль нотаріуса в захисті прав та інтересів громадян : Протокол юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ru/dogovir_dovichnogo_utrimannya_ta_spadkoviy_dogovir_rol_notariusa_v_zahisti_prav_ta_interesiv_gromadyan/ (дата звернення: 26.09.2019).
4. Фурса С.Я. Спадкове право [Текст]: (Нотаріат. Адвокатура. Суд) / Заг. ред. С.Я. Фурси. Київ, 2013. URL: <http://mego.info/матеріал/67-припинення-розірвання-спадкового-договору-та-визнання-його-недійсним> (дата звернення: 26.09.2019).
5. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.02.2017 року у справі № 638/2581/16-ц. URL: [https://protocol.ua/ua/vssu_spadkoviy_dogovir_rozirvano_oskilki_yogo_umovami_ne_peredbacheno_moglivist_nevikonannya_nabuvachem_umov_tsogo_dogovoru_za_pevni_h_obstavin_navit_povagnih_\(sprava_638_2581_16_ts_uhvata_vid_23_02_17\)/](https://protocol.ua/ua/vssu_spadkoviy_dogovir_rozirvano_oskilki_yogo_umovami_ne_peredbacheno_moglivist_nevikonannya_nabuvachem_umov_tsogo_dogovoru_za_pevni_h_obstavin_navit_povagnih_(sprava_638_2581_16_ts_uhvata_vid_23_02_17)/) (дата звернення: 26.09.2019).
6. Постанова Верховного Суду від 05.12.2018 року у справі № 640/5594/17-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78426075> (дата звернення: 26.09.2019).
7. Постанова Верховного Суду від 15.07.2019 року у справі № 569/8845/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83230316> (дата звернення: 26.09.2019).